

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ ЎРТАСИДА ЮЗАГА КЕЛАДИГАН НИЗОЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШ – КОНСТРУКТИВ ХУЛҚ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА

Д.Ш. Норқўзиева

Қўқон давлат педагогика университети

Аннотация: Мақолада мактаб ўқувчилари ўртасида юзага келадиган низоларни олдини олиш – конструктив хулқ самарадорлигининг омили ёритилган, бунда замонавий психологларнинг изланишларига таяниб, таълим муассасаларида низоли вазиятларнинг психопрофилактикаси ва уни психокоррекциялаш технологиялари ишлаб чиқилмоқда.

Калит сўзлар: психолог, таълим муассасаси, низоли вазият, психопрофилактика, психокоррекция, технология.

Сўнгги йилларда шахслараро низолар муаммосига илмий қизиқиш сезиларли даражада ортди. Бу асосан жамиятда замонавий низолар умумий даражасининг ошиши билан боғлиқ ҳолда юзага келишини психологлар (Н.В. Гришина, Н.В. Крогиус, А.Р.Лурия, В.Н. Мясисшев, Л.А. Петровская, Э. Берн, Д. Доллард, К. Левин, К. Томас, З. Фрейд, Э. Фромм, К. Хорни, Э. Эриксон ва бошқалар) томонидан низоларнинг туб моҳияти ва уларни бартараф этиш билан боғлиқлиги ўрганилган. Замонавий психологларнинг изланишларига таяниб, таълим муассасаларида низоли вазиятларнинг психопрофилактикаси ва уни психокоррекциялаш технологиялари ишлаб чиқилмоқда. Айнан таълим муассасаларидаги низоларни конструктив тарзда ҳал этишнинг асл сабаби шундаки, низоли вазиятларда ҳар бир ўсмир учун характерли бўлган хатти-ҳаракат усуллари шахс шаклланишининг дастлабки босқичларидан бири бўлган, ўқувчилик даврига тўғри келиб, уни ижтимоий муносабатларнинг кенг тизимига кириш, ўзини ва атрофдагиларнинг хатти-ҳаракатини англаши жараёнида шакллана бошлайди. Ўқувчиларнинг бошқалар билан ўзаро алоқаси, низоларнинг психопрофилактикаси ва уларнинг самарали ечимини ўзлаштиришлари, яъни низоли вазиятларда ўзини тутиш маданияти бутун умри давомида юзага чиқиб, босқичма-босқич кечиш характерига эгаллигини англашиб, ўқувчиларнинг ижтимоийлашуви жараёнининг асосий бир қисмига айланади.

Кўпинча, ўсмирлар билан юзага келган низолар уларнинг ички зиддиятлари, ёш хусусиятлари ҳамда болаликдан катталиқка ўтиш даврида учраб турувчи инфантилизм (болаларча хатти-ҳаракатлар) каби хусусиятларнинг намоён бўлиши билан кечади. Аксарият, бу низолар таълим тизимида ўқитувчи-ўқувчи муносабатларини қамраб олиб, кўзга ташлансада, оилавий шахслараро муносабатларда бу ота-она ва яқинлар билан юзага келган муайян зиддиятларни ҳам назардан қочирмаслик мақсадга мувофиқдир.

Умуман олганда, ўсмирлар ўртасидаги низолар мураккаб психологик структурага эга бўлган жараён эканлигини ҳисобга олиб, уларни ҳар томонлама, психологик, социологик, физиологик, тиббий ҳамда ҳуқуқий

жихатдан тадқиқ қилиш долзарб ҳисобланади. Айниқса, таълим тизимида педагогик-психологик таъсирлар орқали низоли вазиятларни ҳал қилишнинг конструктив моделини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш соҳа мутахассисларини олдида турган муаммолардан бири десак муболаға бўлмайди.

Ўсмир шахснинг ички зиддияти асосан ташқи дунё билан ўзаро шахслараро муносабатлар асносида юзага чиқиб, шахснинг ўз эҳтиёжлари, мотивлари, манфаатлари, мақсадлари ҳамда кадриятлари кураши билан тавсифланади. Натижада, шахслараро низолар моҳиятидан келиб чиқиб, айримлари конструктив тарзда ҳал қилинса, баъзилари уни шахсга таъсири ҳамда оқибатлари ҳисобига деструктив кўринишни касб этади.

Конструктив низоларнинг юзага чиқиши асосан шахснинг ўзига хос муҳим ҳаётий хулосалари, тушунчалари, теран фикрлаши ва ўзида салбий вазиятларга нисбатан алтернатив (муқобил) қарашларнинг пайдо бўлиши билан характерланади. Шахслараро низони бундай конструктив ҳал этилиши шахснинг тараққиётини янги босқичга кўтаради, яъни ўзаро томонлар ўртасида компромисс, ҳамкорлик ва бир бирини тушуниш, ҳис қилиш ҳамда қўллаб-қувватлаш хусусиятларининг янги қирралари шаклланиши билан аҳамиятли ҳисобланади.

Ўз навбатида деструктив низолар негатив характерга эга бўлиб, у ўзаро томонлар ўртасида узликсиз душманлик кайфиятини уйғотиб, оқибатда оилавий, қариндош уруғчилик муносабатларида келишмовчилик, ташкилот фаолияти, шунингдек, бизнинг тадқиқотимиз объекти бўлган таълим муассасалари ўқувчиларида таълимнинг самарасизлигини келтириб чиқаради.

Шуни айтиш ўринлики, зиддиятлар инсон ўзи хоҳламасада объектив ва субъектив сабабларга кўра ҳаёти давомида юзага келади, жумладан, ота-она ва фарзандлар, тенгдошлар, ўқитувчилар ва бошқалар иштирокида юз бериб, натижада зиддиятлар барча иштирокчилар томонидан оғриқли тарзда бошдан кечирилади. Оқибатда, улар кўпинча, шахслараро муносабатларнинг бузилиши, стресс ва депрессия ҳолатлари, психосоматик касалликлар каби комплекс бузилишлар кўринишида кечади. Шу боис, жамиятда устунлик қилаётган низоларга нисбатан салбий қарашлар узоқ вақт давомида сақланиб қолишлиги билан тадқиқотчиларни қизиқтириб келган.

Шахслараро низоларга оид манбаалар таҳлил қилинган адабиётларга назар ташлаганимизда, психологияда кўпроқ низоларнинг турли жихатлари ўрганилганки, бу тушунчалар ҳар бир педагогнинг ўқувчиси, ота-онанинг фарзандлари, тенгдошларни ўзаро жамоасида юзага келадиган низоларни ўз вақтида олдини олиш ва конструктив тарзда ҳал этиш заруриятининг кенглиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

Шахслараро муносабатлар тизимидаги низоларнинг ўзига хослик жихатларини рус тадқиқотчиларидан бири А.Г. Здравомислов таҳлил қилиб, “конфликт - бу жамиятдаги одамларнинг ўзаро таъсирининг энг муҳим томони, ижтимоий ҳаётнинг ўзига хос ҳужайрасидир. Бу ижтимоий ҳаракатнинг потенциал ёки субъектлари ўртасидаги муносабатларнинг бир

шакли бўлиб, унинг мотивацияси эса қарама-қарши қадрият ва меъёрлар, манфаат ва эҳтиёжлар билан шартланган.” [1, 94] дея, таъкидлайди.

Шу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, мактаб ўқувчиларининг фаолиятларини конструктив тарзда йўналтириш, аниқроқ қилиб айтганда шахслараро муносабат доирасида юзага келадиган низолар ечимини энг мақбул, яъни бошқалар ҳамда шахснинг ўзи ҳам зарар кўрмайдиган ҳолда ҳамжихатлик билан енгиш, нафақат ўзининг, балки қарама-қарши томоннинг ҳам эмоционал барқарорлигини таъминлаб беради. Акс ҳолда

М.С. Мириманова келтирганидек, шахснинг салбий ҳис туйғуларини вужудга келишига, шунингдек, тадқиқотимиз объекти бўлган мактаб ўқувчиларининг ўқув фаолиятини тўғри ва мазмунли ташкиллашига ҳалақит берувчи асосий детерминантга айланишлиги ҳеч кимга сир эмас. Шунга кўра биз, асосан тадқиқотимизда зиддиятни конструктив ҳал қилиш услубига қаратилган позицияга эътибор қаратамиз, чунки у ўқув фаолиятини тўғри ташкил этувчи асосий омил ролини ўйнайди. Ачинарли томони шундаки, мактаб ўқувчилари ўртасидаги шахслараро низоларни кечишини кўриб чиқиш алоҳида эътиборга моликдир, чунки бу даврда онгли хулқ-атвор услуби ва бошқалар билан ўзаро муносабатлар ривожланади. Шахслараро низолар муаммосининг ривожланиши оқибатида, ўқувчиларнинг индивидуал ва жамоавий тарздаги салбий хатти-ҳаракати авж олиши кутиладики, оқибатда ўқитувчи талабларига бўйсунмаслик, уларнинг айрим ҳаракатларига “тақлид” қилиш, турли лақаблар кўйиш, айрим камчиликларини масхара қилиш, уй вазифаларини бажаришдан бош тортиш каби ҳаракатларнинг намоён бўлишида кўринади. Ёхуд гуруҳ аъзолари билан турли тортишувлар, тўқнашувларнинг юзага чиқиши билан тавсифланади. Айниқса, шахслараро низоларнинг яққол намоён бўлиш босқичи асосан ўсмир ёшдаги ўқувчилар шахсида ва синф жамоаси хатти-ҳаракатларида кўпроқ кўзга ташланади. Натижада, ўқувчи таълим жараёнига зарар етказувчи таъсирнинг объекти бўлиб, вақти-вақти билан низоларни келтириб чиқариб, у ўқув жараёнини амалга оширишга ҳалақит беради.

Тадқиқотимизда Д. Б. Элькониннинг ўсмирни етакчи фаолияти сифатида тенгдошлари билан мулоқоти асосий фаолият тури эканлиги тўғрисидаги қарашлари алоҳида таҳсинга эга бўлиб, бунда муаллиф тенгдошлар гуруҳига кўшилиш ўсмир ижтимоийлашувининг асосий усулига айланмоқда, деб ҳисоблайди. Мулоқот жараёнида шахслар ўртасидаги муносабатларнинг асосий вазифалари шундан иборатки, бунда мотивлар, меъёрлар устунлик қилиб, мотивацион-эҳтиёж соҳасининг ривожланишига асос бўлиб хизмат қилишини келтириб ўтади [3, 47-61].

Аксарият, ўсмирлар ўртасида юзага келадиган шахслараро низоларнинг келиб чиқиши ота-оналар билан бирга, тенқурлари орасида бўлган муносабатларда тўлиқ қондирилмаган эҳтиёжлар натижасидир десак муболаға бўлмайди. Шунга асосланиб, биз мактаб ўқувчилари томонидан юз берадиган зиддиятли вазиятларни конструктив ҳал қилишларида улар ёрдамга муҳтож деган хулосага келишимизга, ўқувчилар ўртасида мавжуд низоларни психологик тадқиқ қилишимизга, шунингдек, психопрофилактик ва

психокоррекцион ишлар тизимини ташкиллашимизга асос бўлиб хизмат қилади.

Бу борада М.М. Рибокова умумтаълим тизимидаги зиддиятли вазиятларни оддий ва мураккабга ажратади. Оддий бўлган зиддиятли вазият мактабдаги хатти-ҳаракатларни тўғри ташкил этиш орқали ўқувчиларнинг қаршилигисиз енгиб чиқилади, дея таъкидлайди. У қийин вазиятларга алоҳида эътиборни қаратиб, уларни қуйидагича келтиради (2):

1. Ўқувчининг ўқув вазифаларини бажариши, ўқув фаолияти, синфдан ташқари ишлардан келиб чиқадиган фаолият тўқнашувлари.

2. Ўқувчининг мактабда ва ундан ташқарида ўзини тутиш қоидаларини бузишидан келиб чиқадиган хатти-ҳаракатлар тўқнашуви.

3. Ўқувчи ва ўқитувчилар билан ҳиссий ва шахсий соҳасида юзага келадиган шахслараро муносабатлардаги зиддиятлари.

4. Статусли зиддиятлар. Ўсмирлар кўпинча шахслараро муносабатларда эгаллаган турли хил мавқеи билан боғлиқ равишда бир-бирлари билан тўқнашадилар.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, шахснинг шахслараро муносабатлар тизимида ўзини-ўзи бошқаришнинг энг мақбул усулларининг куртаклари дастлаб оилавий муҳит ва ундаги таълим ва тарбияга бориб тақалади.

Е.А. Екжанова таъкидлашича, бола учун оила биринчи ва энг муҳим ижтимоий-педагогик институтдир. Оилада мулоқотнинг ўзига хос хусусиятлари: бола ва яқинлари ўртасидаги муносабатлар тизими, биргаликдаги фаолият усуллари ва шакллари, оилавий қадриятлар ва кўрсатмалар шакллантирилиши таъкидланади [4].

Юқорида келтирилган шахслараро низоларни келиб чиқишига сабаб бўлувчи мулоқотнинг салбий жиҳати, ўсмир шахсининг фазилатлари, ақлий функцияларини шаклланишига таъсир ўтказиб, ижтимоий меъёрлар ҳамда қадриятларни ўзлаштириш ва умуман барча ижтимоийлашув жараёнида “оғиш”ларни келтириб чиқаради. Бизнинг фикримизча, бундай ходисаларнинг олдини олиш учун ўсмирларнинг коммуникатив ва ижтимоий-психологик мавқеини ошириш, ўзгалар билан шахслараро ўзаро муносабатларнинг конструктив моделлари ва усулларини шакллантириш, айниқса, зиддиятли вазиятларда муҳим ўринни эгаллайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта. Учеб. пособие. — М.: Аспект Пресс, 1995.- с. 118
2. Конференция: Практики развития: образовательные парадигмы и практики в ситуации смены технологического уклада; Красноярск, 2021 г.
3. Эльконин Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности подростков // Избранные психологические труды. - М.: Педагогика, 1989. - С. 47-61.
4. Екжанова Е.А. Консультирование семьи по поводу сложностей во взаимоотношениях с детьми // Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Под ред. Е.Г. Силяевой. - М: Академия, 2004. -С. 166-185.